

Евгений Сава, Сергей Агульников, Игорь Манзура //
Eugen Sava, Serghei Agulnicov, Igor Manzura

Исследования курганов в Бужакской степи (1980-1985 гг.) //
Cercetarea tumulilor din stepa Bugeacului (1980-1985)

Dr. hab. Eugen Sava, Dr. Aurel Zanoci (Editori), Biblioteca „Tyragetia” XXX
 Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2019
 (Tipografia „Bons Offices”), 368 p. în limba rusă (inclusiv 123 de planșe cu desene, 16 planșe cu
 imagini foto, cinci tabele, o diagramă și o anexă)

ISBN: 978-9975-80-903-0

ISBN: 978-9975-87-560-8

Cartea prezintă rezultatele cercetărilor arheologice realizate în intervalul anilor 1980-1985 în steпа Bugeacului, în trei puncte din sudul Basarabiei – Taraclia, Balabanu și Cazaclia, unde au fost cercetate 56 de movile funerare construite de-a lungul mai multor milenii, în care au fost descoperite 365 de morminte atribuite mai multor perioade cultural-cronologice, începând de la eneolitic până la evul mediu târziu.

Volumul are 368 de pagini și este împărțit în patru capitole: capitolul I *Курганная группа Тараклия II // Grupul tumular Taraclia II* (p. 11-87), capitolul II *Курганная группа Балабану II // Grupul tumular Balabanu II* (p. 89-104), capitolul III *Курганная группа Казаклия // Grupul tumular Cazaclia* (p. 105-165) și capitolul IV *Характеристика культурно-хронологических групп // Caracteristicile*

grupurilor cultural-cronologice. La acestea se adaugă: *Введение // Introducerea* (p. 7-9), *Библиография // Bibliografia* (p. 204-211), *Список сокращений // Lista abrevierilor* (p. 212), *Приложение I. Антропологические определения // Anexa I. Determinări antropologice*, semnată de Г. П. Романова // G. P. Romanova (p. 213-216), rezumatul volumului în limba română (p. 217-218), lista ilustrațiilor în limba română (p. 219-223), rezumatul volumului în limba engleză (p. 224-225), lista ilustrațiilor în limba engleză (p. 226-229) și numeroase planșe, unele cu desene alb-negru (p. 230-352), altele cu imagini foto color (p. 353-368).

Cartea debutează cu **Введение // Introducerea**, în care sunt prezentate succint caracteristicile arheologice ale stepei Bugeacului, cu accentul pe cea principală – prezența numeroasă a lanțurilor/grupurilor tumulare. Sunt menționate primele cercetări arheologice ale tumulilor din acest areal, cum ar fi cele de la sfârșitul sec. XIX, semnate de către Ф. И. Кнауэр // F. I. Knauer și Д. Я. Самоквасов // D. Ia. Samokvasov, dar și cele din anii '70-'80-'90 ai sec. XX, semnate de către Г. Ф. Чеботаренко // G. F. Cebotarenko, В. А. Дергачев // V. A. Dergaciov, Е. Н. Сава // E. N. Sava, И. В. Манзура // I. V. Manzura, В. С. Бейлекчи // V. S. Beilekci, С. М. Агульников // S. M. Agulnicov, А. Ю. Чирков // A. Iu. Cirkov, Е. В. Яровой // E. V. Iarovoi și Н. П. Тельнов // N. P. Telinov. Se amintește în partea introductivă inclusiv de cercetările recente realizate în sudul Basarabiei în intervalul anilor 2014-2019 de către discipolii semnatărilor cărții, cum ar fi I. Ciobanu, S. Popovici și D. Topal. Autorii menționează și faptul că, în pofida lotului bogat de materiale descoperite în cei 56 de tumuli cercetați arheologic între anii 1980 și 1985 la Taraclia, Balabanu și Cazaclia, foarte puține informații au fost introduse în circuitul științific, astfel încât concentrarea lor într-un singur volum, cu descrierea completă și detaliată a fiecărui complex în parte, era nu numai necesară, ci și obligatorie. La finalul acestei părți introductive, echipa de autori transmite nominal aprecierile și mulțumirile celor care au contribuit la realizarea acestei cărți, inclusiv recenzenților, apreciind eforturile tuturor.

Capitolul I este intitulat **Курганная группа Тараклия II // Grupul tumular Taraclia II**. Cercetările celor 20 de tumuli din grupul Taraclia II s-au derulat în anii 1980, 1982-1984, fiind în continuarea celor realizate de В. А. Дергачев // V. A. Dergaciov și Е. Н. Сава // E. N. Sava în anul 1979 (denumite Taraclia I). Acest capitol este împărțit, în funcție de anul derulării cercetării, în patru subcapitole, în fiecare dintre ele fiind redat catalogul detaliat al descoperirilor din fiecare complex cercetat.

Subcapitolul I.1. **Раскопки в 1980 году // Săpăturile din anul 1980** prezintă rezultatele cercetărilor primilor doi tumuli din grupul Taraclia II.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 1,0 m de la NSA¹ și 1,6 m de la NSS², diametrul – 40 m): 20 de morminte; cultura Iamnaia – M9 (primar), M5?, M6 și

¹ Nivelul suprafeței arabile sau nivelul suprafeței actuale, în continuare – NSA.

² Nivelul stratului steril, în continuare – NSS.

M19; cultura Catacombnaia – M8, M11, M15 și M16; mormintele M17 și M18 prezintă un amestec de caracteristici Iamnaia și Catacombnaia, cu trăsături care le leagă mai degrabă de grupul cultural Post-Mariupol (Квитяньск); cultura sarmatică – M7 și M12; migratori medievali – M1, M2, M3, M4, M10 și M20; fără atribuire cultural-cronologică – M13 și M14.

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 0,8 m de la NSA și 1,2 m de la NSS, diametrul – 36 m): 15 morminte; grupul Jivotilovka – M14 (primar); cultura Iamnaia – M4 și M6?, cultura Catacombnaia – M8 și M11? (cenotaf); cultura Mnogovalicovaia – M13? (cenotaf); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2, M7 și M10; cultura sarmatică – M3 și M9; migratori medievali – M1, M5 și M15; fără atribuire cultural-cronologică – M12.

Subcapitolul I.2. *Раскопки в 1982 году // Săpăturile din anul 1982* prezintă în detaliu descoperirile din tumulii 3 și 4 din grupul Taraclia II.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 1,1 m de la NSA, diametrul – 40 m): 19 morminte; cultura Iamnaia – M17 (primar), M3, M4, M5, M6 și M7; cultura Catacombnaia – M8, M10 (dublu), M12, M13 și M18; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1, M9, M11, M14 și M16; cultura sarmatică – M15 și M19; migratori medievali târzii – M2. Se evidențiază mormântul M18, care are scheletul în decubit ventral, cu fața în jos.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,8 m de la NSA, diametrul – 40 m): 10 morminte; cultura Iamnaia – M10 (primar), M2 și M5; cultura Catacombnaia – M3? și M9?; cultura Mnogovalicovaia – M4?; cultura sarmatică – M6 și M7; migratori medievali – M1; fără atribuire cultural-cronologică – M8. Au mai fost descoperite două gropi.

Subcapitolul I.3. *Раскопки в 1983 году // Săpăturile din anul 1983* prezintă rezultatele cercetărilor realizate în cei 11 tumuli din lanțul/grupul Taraclia II.

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 1,7 m de la NSA, diametrul – 40 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 1,05 m de la NSA, diametrul – 42 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 7 // Tumulul 7 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 28 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 8 // Tumulul 8 (înălțimea – 1,3 m de la NSA, diametrul – 40 m): cinci gropi lipsite de materiale concludente; autorii rămân rezervați în ceea ce privește atribuirea cultural-cronologică.

Курган 9 // Tumulul 9 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): trei morminte; cultura Belozerka – M3 (primar); cultura sarmatică – M2; migratori medievali târzii – M1.

Курган 10 // Tumulul 10 (înălțimea – 9,9 m de la NAC³, diametrul maxim – 100 m): 21 de morminte; grupul Jivotilovka – M16 (primar) și M17 (primar); cultura Iamnaia – M5, M7, M9, M10, M11, M12, M13 (cenotaf), M14, M15 (triplu), M18, M19, M20 și M21; cultura Catacombnaia – M1, M3 și M6 (dublu); fără atribuire cultural-cronologică – M4 și M8. Mai este semnalat un mormânt de tip Jivotilovka (M2), situat în afara perimetrului aferent celor primare, cel mai probabil contemporan cu acestea.

Курган 11 // Tumulul 11 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 30 m): trei morminte; cultura Sabatinovka – M3? (primar); cultura sarmatică – M1 și M2?.

Курган 12 // Tumulul 12 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): patru morminte; cultura Catacombnaia – M2 (primar, triplu) și M4; cultura scitică – M3; fără atribuire cultural-cronologică – M1.

Курган 13 // Tumulul 13 (înălțimea – 1,0 m de la NSS, diametrul – 36 m): patru morminte; cultura sarmatică – M1? (primar); migratori medievali târzii – M2? și M3?; fără atribuire cultural-cronologică – M4. Au mai fost descoperite trei gropi, care au legătură, cel mai probabil, cu înhumarea sarmatică.

Курган 14 // Tumulul 14 (înălțimea – 5,5 m de la NSA, diametrul – 55 m): 23 de morminte; cultura Iamnaia – M3 (primar, dublu), M1?, M2?, M4 (cenotaf), M5, M12, M13 (dublu), M14, M16?, M17 și M20; cultura Catacombnaia – M7; cultura Mnogovalicovaia – M9? și M10?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M6, M8, M11, M15, M18, M19, M21, M22 și M23.

Курган 14A // Tumulul 14A (înălțimea – 3,0 m de la NSA, diametrul – 60 m): două morminte; cultura Iamnaia – M2?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1. Autorii menționează că după dezvelirea celor două morminte au fost nevoiți să întrerupă cercetarea tumulului, din cauza nivelului ridicat al pânzei freatice, astfel încât obiectivul a rămas în această fază de cercetare.

În subcapitolul I.4. *Раскопки в 1984 году // Săpăturile din anul 1984* sunt prezentate rezultatele cercetărilor desfășurate în cinci tumuli din grupul Taraclia II.

Курган 15 // Tumulul 15 (înălțimea – 0,2 m de la NSA, diametrul – 20 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar) și M3; cultura sarmatică – M2?.

Курган 16 // Tumulul 16 (înălțimea – 0,6 m de la NSA și 0,9 m de la NSS): 11 morminte; cultura Iamnaia – M9 (primar) și M7; cultura Mnogovalicovaia – M1 și M11?; cultura scitică – M3 (dublu); cultura sarmatică – M8; migratori medievali târzii – M2, M4, M5 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M10. A mai fost descoperită o groapă fără material arheologic concludent.

Курган 17 // Tumulul 17 (înălțimea – 0,8 m de la NSA și 0,9-1,0 m de la NSS, diametrul – 40 m): 15 morminte; cultura Iamnaia – M5 (primar), M6 (cenotaf) și

³ Nivelul antic de călcare, în continuare – NAC.

M8?; perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M7, M12 și M13; cultura sarmatică – M3, M9, M10, M11, M14 și M15?; migratori medievali târzii – M4; fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2. A mai fost descoperită o groapă fără material arheologic concludent.

Курган 18 // Tumulul 18 (înălțimea – 1,7 m de la NAC, diametrul – 50 m): 27 de morminte; perioada eneolitică târzie – M19 (primar), M12, M21, M23, M24 și M27?; morminte de tip Jivotilovka – M16 și M18; cultura Iamnaia – M1?, M3, M4 (cenotaf), M9, M10, M11, M15 și M20 (cenotaf); cultura Catacombnaia – M26; perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M5 și M8; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M25; migratori medievali târzii – M13? și M14; fără atribuire cultural-cronologică – M2, M6, M7, M17 și M22. Au mai fost descoperite patru complexe circulare cu urme de arsură.

Курган 19 // Tumulul 19 (înălțimea – 0,5 m de la NSA): șase morminte; cultura Iamnaia – M5 (primar); cultura scitică – M3; migratori medievali – M1, M2 și M4; fără atribuire cultural-cronologică – M6.

Capitolul II este intitulat **Курганная группа Балабану II // Grupul tumular Balabanu II**. Autorii precizează faptul că în anul 1971, Г. Ф. Чеботаренко // G. F. Cebotarenko a cercetat la Balabanu un grup de 19 tumuli, cunoscut sub numele Bălăbani-I (Balabanu I). În consecință, tumulii cercetați ulterior au intrat în literatura de specialitate sub numele Bălăbani-II (Balabanu II). În acest capitol găsim catalogul detaliat al descoperirilor din fiecare complex funerar (29 de morminte) din cei șapte tumuli cercetați arheologic în anul 1984 la Balabanu.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 0,85 m de la NAC, diametrul – 40 m): două morminte, ambele încadrate cronologic în evul mediu timpuriu – M2 (primar) și M1.

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 0,9 m de la NAC, diametrul – 50 m): două morminte (M1 și M2), ambele primare, atribuite culturii Iamnaia. Au mai fost descoperite două gropi, care sunt, cel mai probabil, contemporane cu cele două morminte.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 0,6 m de la NAC, diametrul – 30 m): două morminte; cultura Iamnaia – M2 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1. Au mai fost descoperite trei gropi fără material arheologic concludent.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,85 m de la NAC, diametrul – 32 m): 13 morminte; cultura Iamnaia – M12? (primar), M1, M3? (cenotaf), M5, M7 și M10 (dublu); perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M9; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M8; cultura sarmatică – M11?; migratori medievali târzii – M4 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M2 și M13.

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 0,75 m de la NAC, diametrul – 36 m): trei morminte; cultura Mnogovalicoaia – M3 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2; migratori medievali târzii – M1.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 0,9 m de la NSA și 1,0 m de la NAC, diametrul – 36 m): cinci morminte; cultura Mnogovalicoaia – M1 (primar, dublu), M2, M3 și M5; migratori medievali târzii – M4.

Курган 7 // Tumulul 7 (înălțimea – 0,2 m de la NSA): două morminte; cultura Mnogovalicoaia – M2 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1.

Capitolul III este intitulat **Курганная группа Казаклия // Grupul tumular Cazaclia**. Cercetările acestui lanț tumular, format din 29 de movile, s-au desfășurat în anii 1984-1985. În lucrarea de față autorii descriu materialele din 28 de tumuli, în care au fost descoperite 147 de morminte. Este omis tumulul 7, atribuit culturii Belozerka, care a beneficiat de publicare în anii 1996 și 2003 (Agulnicov 1996; Агульников 2003). Capitolul III este împărțit, în funcție de anul derulării cercetării, în două subcapitole, în care găsim catalogul cu descrierile detaliate ale tuturor descoperirilor.

Subcapitolul III.1. **Раскопки в 1984 году // Săpăturile din anul 1984** prezintă rezultatele cercetărilor realizate în șase tumuli din grupul Cazaclia.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 0,57 m de la NAC, diametrul – 44 m): trei morminte; cultura sarmatică – M3 (primar); migratori medievali târzii – M1 și M2. În legătură cu mormântul primar este menționat un șanț dreptunghiular care delimitează complexul funerar și în care s-a descoperit un bogat material arheologic (fragmente de amfore).

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 1,25 m de la NSA, diametrul – 42 m): cinci morminte; cultura sarmatică – M4 (primar); migratori medievali târzii – M1, M2 și M3; fără atribuire cultural-cronologică – M5.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 2,5 m de la NAC?, diametrul – 64 m): 18 morminte; perioada eneolitică târzie – M15 (primar); grupul Jivotilovka – M8, M9, M11 și M18; cultura Iamnaia – M1, M2, M3, M7, M13 și M14; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M10 și M12; migratori medievali târzii – M4?, M5? și M6?; fără atribuire cultural-cronologică – M16. Iese în evidență mormântul M17, în care s-a descoperit doar craniul unui subadult. Și în cazul acestui mormânt autorii ezită în ceea ce privește atribuirea cultural-cronologică, înclinând totuși balanța, conform ritualului funerar și adâncimii mari a gropii, spre comunitățile eneolitice târzii. Au mai fost descoperite o groapă, un șanț și urmele unor construcții din piatră (cromlech), toate aceste complexe fiind, cel mai probabil, în legătură cu primul orizont cronologic.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 36 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M3 (primar); fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2.

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 44 m): trei morminte; cultura sarmatică – M3 (primar); migratori medievali târzii – M1 și M2. Mormântul primar era înconjurat de un șanț, în care s-au descoperit fragmente de amforă legată de cultura sarmatică și oase provenite de la bovine.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 40 m): șase morminte; cultura Mnogovalicovaia – M5? (primar) și M4; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2, M3 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M1.

În subcapitolul III.2. *Пасконки в 1985 году // Săpăturile din anul 1985* sunt prezentate rezultatele cercetărilor realizate în 22 de tumuli din grupul Cazaclia.

Курган 5а // Tumulul 5а (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 25 m): două morminte atribuite culturii Iamnaia – M1 (cenotaf) și M2. Autorii nu au avut suficiente informații pentru a putea preciza pentru care din aceste două morminte a fost amenajată movila funerară.

Курган 5б // Tumulul 5b (înălțimea – 0,4 m de la NSA, diametrul – 22 m): un mormânt atribuit culturii Iamnaia și urmele a două vetre pentru vechimea cărora autorii rămân rezervați.

Курган 6а // Tumulul 6а (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 28 m): cinci morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2 și M4; migratori medievali târzii – M3; fără atribuire cultural-cronologică – M5.

Курган 6б // Tumulul 6b (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 23 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2; migratori medievali târzii – M3.

Курган 8 // Tumulul 8 (înălțimea – 1,5 m de la NSA, diametrul – 40 m): șase morminte; cultura Iamnaia – M6 (primar, dublu), M1, M3, M4 (triplu) și M5; migratori medievali târzii – M2. În legătură cu mormântul primar sunt menționate un șanț circular și o construcție de piatră (cromlech).

Курган 9 // Tumulul 9 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 32 m): trei morminte; perioada eneolitică târzie – M3 (primar); cultura Iamnaia – M1 și M2. În legătură cu mormântul primar este menționat un șanț.

Курган 10 // Tumulul 10 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 32 m): un mormânt atribuit culturii sarmatice, împrejmuit de un șanț.

Курган 11 // Tumulul 11 (înălțimea – 1,2 m de la NSA, diametrul – 40 m): șapte morminte; cultura Iamnaia – M4 (primar), M3 și M6; cultura Catacombnaia – M2 (dublu); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1, M5 și M7.

Курган 12 // Tumulul 12 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 25 m): patru morminte; mormântul M2 (primar) nu are atribuire cronologică certă, autorii

oscilând între perioada eneoliticului târziu și cultura Iamnaia; cultura Iamnaia – M1; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M3 și M4.

Курган 13 // Tumulul 13 (înălțimea – 0,75 m de la NSA, diametrul – 42 m): două morminte; cultura sarmatică – M1? (primar); migratori medievali târzii – M2. În legătură cu mormântul primar au fost descoperite o groapă și o vatră.

Курган 14 // Tumulul 14 (înălțimea – 0,76 m de la NSA, diametrul – 36 m): două morminte; comunitățile de alani (sec. III-IV p. Chr.) – M2 (primar); migratori medievali târzii – M1.

Курган 15 // Tumulul 15 (înălțimea – 0,27 m de la NSA și 0,6 m de la NSS, diametrul – 36 m): șase morminte; cultura Iamnaia – M2 (primar) și M1?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M4, M5 și M6?; migratori medievali târzii – M3.

Курган 16 // Tumulul 16 (înălțimea – 0,4 m de la NSA și 0,6 m de la NSS, diametrul – 20 m): cinci morminte; cultura Iamnaia – M4 (primar); cultura Mnogovalicovaia – M5; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M1? și M2; migratori medievali târzii – M3.

Курган 17 // Tumulul 17 (înălțimea – 3,3-3,5 m de la NSA, diametrul – 80 m): 28 de morminte; perioada eneolitică târzie – M22 (primar) și M23 (primar); grupul Jivotilovka – M21 și M22a (dublu); cultura Iamnaia – M1, M3, M5, M7, M9, M10, M14, M16, M17, M19, M20, M24, M25, M26 și M27; cultura Catacombaia – M8, M11 (probabil cenotaf) și M12?; cultura Mnogovalicovaia – M4, M6? și M13; cultura sarmatică – M15; fără atribuire cultural cronologică – M2, M18 și M28 (mormânt de incinerare). În directă legătură cu mormintele primului orizont cronologic au fost descoperite un șanț și o construcție de piatră (cromlech).

Курган 18 // Tumulul 18 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): un mormânt atribuit comunităților de alani (sec. III-IV p. Chr.), împrejmuit de un șanț circular.

Курган 19 // Tumulul 19 (înălțimea – 0,5 m de la NSS, diametrul – 28 m): șase morminte; mormântul primar M6, care prezintă caracteristici ale grupului cultural Post-Mariupol (Квитяньск), este atribuit cu rezerve perioadei eneolitice târzii; cultura Mnogovalicovaia – M1, M3?, M4 și M5?; migratori medievali târzii – M2.

Курган 20 // Tumulul 20 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): două morminte; cultura scitică – M2 (primar); cultura sarmatică – M1. În legătură directă cu mormântul primar este menționat un șanț circular, în umplutura căruia s-a descoperit un bogat material arheologic.

Курган 21 // Tumulul 21 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): cinci morminte; în privința mormântului primar M3 autorii oscilează în ceea ce privește atribuirea între perioada eneolitică târzie și cultura Iamnaia; cultura Iamnaia – M4; cultura Sabatinovka – M5?; fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2.

Курган 22 // Tumulul 22 (înălțimea – 0,9 m de la NSA, diametrul – 32 m): un mormânt sarmatic deranjat în vechime, nouă gropi dispuse în semicerc în jurul mormântului principal și un șanț.

Курган 23 // Tumulul 23 (înălțimea – 4,0 m de la NSA, diametrul – 70 m): 14 morminte; cultura Iamnaia – M10 (primar), M2, M3, M6, M8, M12 și M13; cultura Catacombnaia – M14; cultura Sabatinovka – M4 și M11; cultura sarmatică – M9; migratori medievali târzii – M1 și M5; fără atribuire cultural-cronologică – M7.

Курган 24 // Tumulul 24 (înălțimea – 1,0 m de la NSA, diametrul – 36 m): un mormânt atribuit migratorilor medievali târzii. În centrul movilei s-au descoperit nouă gropi antice (sec. I-II p. Chr.) și numeroase resturi provenite de la bovine.

Курган 25 // Tumulul 25 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): două morminte; cultura sarmatică – M1 (primar); migratori medievali târzii – M2.

Cartea se încheie cu un capitol de sinteză și concluzii, care acoperă întregul demers ilustrat prin capitolele anterioare. În capitolul IV **Характеристика культурно-хронологических групп // Caracteristicile grupurilor cultural-cronologice** sunt sintetizate principalele trăsături pentru fiecare grup cultural-cronologic identificat în cei 56 de tumuli cercetați în intervalul 1980-1985 în steпа Bugeacului, pornind de la complexele atribuite perioadei eneolitice târzii până la cele medievale târzii. După o descriere detaliată a materialelor descoperite, realizată în capitolele anterioare, în acest ultim capitol autorii sintetizează statistic, pe grupuri culturale, prezența, ponderea și caracteristicile generale ale complexelor. Din totalul de 365 de morminte cercetate, 23 sunt atribuite perioadei eneolitice târzii și/sau începutului epocii bronzului, 11 – eneoliticului târziu, 12 – grupului de tip Jivotilovka, 115 – culturii Iamnaia, 26 – culturii Catacombnaia, 30 – culturii Mnogovalicovaia, 43 – culturii Sabatinovka, 5 – culturii Belozerka, 4 – culturii scitice, 31 – culturii sarmatice, 2 – alanilor (sec. III-IV p. Chr.), 50 – migratorilor medievali târzii, iar 36 au rămas cu atribuire cultural-cronologică incertă sau nedeterminabile. Sunt discutate asemănările și deosebirile dintre complexele descoperite în cele trei lanțuri tumulare de la Taraclia, Balabanu și Cazaclia, cu scopul de a detecta potențialele contacte culturale, iar pentru atingerea acestui obiectiv autorii analizează, pe lângă materialul arheologic, caracteristicile mormintelor, construcțiile de piatră și lemn, vetrele, șanțurile aferente mormintelor primare, etc. Sunt scoase în evidență situațiile inedite, cum ar fi, de exemplu, integritatea mormintelor (mormintele cu schelete descoperite fără conexiune anatomică), mormintele duble sau triple, cenotafurile, poziția mormintelor față de axul movilei, prezența ocrului și a urmelor de așternut vegetal, construcțiile din lemn sau cele din piatră, șanțurile care împrejmuiesc mormintele primare, etc. Pe parcursul acestei descrieri sintetice din capitolul de încheiere, autorii caută în permanență paralele cu alte descoperiri contemporane, atât din spațiul pruto-nistrean, cât și din arealul circumponctic, folosindu-se în principal de inventarul funerar, dar și de trăsăturile generale ale complexelor.

Acest ultim capitol este urmat de **Библиография // Bibliografie, Список сокращений // Lista abrevierilor** și o anexă, intitulată **Приложение I. Антропологические определения // Anexa I. Determinări antropologice**, semnată de Г. П. Романова / G. P. Romanova, unde găsim câteva date paleoantropologice lacunare (doar estimarea vârstei la deces și determinarea sexului) pentru grupurile tumulare Taraclia II (doar tumulii 15, 16, 17, 18 și 19), Balabanu II (doar tumulii 1, 2, 3, 4, 5, 6 și 7) și Cazaclia (doar tumulii 1, 2, 3, 5 și 6). Astfel, un studiu statistic paleoantropologic sau paleodemografic pe o serie scheletică extrem de bogată și prețioasă, scoasă la lumină din 365 de morminte și pierdută în timp, răstăcită în depozitele instituțiilor de profil, este în prezent imposibil de realizat. De altfel, aspectul antropologic este discutat sporadic, cu intermitențe, chiar și pe parcursul celor trei capitole descriptive ale mormintelor, deși mormântul ar trebui să fie legat de subiectul principal – omul dispărut.

Remarcăm lista ilustrațiilor, care este accesibilă atât cititorilor de limbă română, cât și celor de limbă engleză.

Câteva observații trebuie făcute cu privire la ilustrație. Planurile generale, care arată dispunerea celor trei lanțuri tumulare, sunt de prea mici dimensiuni (Рис. 1 // Fig. 1, Рис. 2 // Fig. 2, Рис. 54 // Fig. 54 și Рис. 77 // Fig. 77). În general, fotografiile pieselor sunt clare, de bună calitate, însă tuturor le lipsește scara (Таблица 1 ... Таблица 16 // Planșa 1 ... Planșa 16) și, din nefericire, nu reflectă calitatea documentației avută la dispoziție de către autori. Acest ultim neajuns este diminuat într-o oarecare măsură de prezența scărilor în cazul pieselor desenate (Рис. 4-5, 8-21, 23-24, 26-30, 32-35, 37-45, 47-50, 52-53, 56-65, 67-68, 70, 72, 74-75, 78-79, 81-88, 90, 92-95, 100-103, 105-110, 113-116, 120, 123 // Fig. 4-5, 8-21, 23-24, 26-30, 32-35, 37-45, 47-50, 52-53, 56-65, 67-68, 70, 72, 74-75, 78-79, 81-88, 90, 92-95, 100-103, 105-110, 113-116, 120, 123).

Rezumatul în limba română, ca de altfel și cel în limba engleză, raportate la volumul informațiilor oferite de autori în cele patru capitole din carte, par extrem de succinte. Publicarea în limba rusă reprezintă un impediment pentru vizibilitatea acestor descoperiri foarte importante pentru cunoașterea fenomenului tumular preistoric și nu numai. Poate că rezumatele mai ample în alte limbi decât cea în care a fost gândită și scrisă cartea ar mai fi diminuat acest neajuns.

Dincolo de unele omisiuni, această carte reprezintă rezultatul unui efort susținut de a analiza informațiile existente, de a le ordona și sintetiza, de a valorifica cercetările vechi și materialele din arhiva și depozitul Muzeului Național de Istorie a Moldovei și a le include în circuitul științific, iar în final reprezintă un instrument de lucru foarte util pentru oricine este interesat de studierea movilelor funerare, astfel încât trebuie apreciată la justa sa valoare.

Angela Simalcsik

Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”
angellisimal@gmail.com